

вазон з ідеєю плодючості, багатства. “Все воно з землі і з води (бо в вазончику земелька була)”, – розповідала авторові в 1990 р. відома петриківська майстриня Г. Я. Завгородня-Прудникова, яка чула цей вислів від своєї бабусі. Показовий у такому аспекті розпис скрині із с. Гупалівка Магдалинівського р-ну Дніпропетровської обл. Вазон із гілкою, обрамлений рамкою із крапочками (символом води), з боків зображено кола (символи сонця). Тобто це зображення “світового дерева” в оточенні “світового океану”. Як елемент бароко, зверху вазон прикрашає завіса (зустрічається в українському портретному живописі XVIII ст.) Для втілення ідеї плодючості на боковій стіnce зображено Рожаницю – супутницю Рода, східнослов'янського бога Всесвіту.

¹ Павлович В. Материали для географии и статистики России. Екатеринославская губер-

ния. – С.Пб., 1862.

² Дружинина Е. Южная Украина в период кризиса феодализма. – 1981. – С. 120.

³ Жегалова С. и др. Сокровища русского народного искусства. – 1967.

⁴ Зараз – смт Петриківка Царичанського р-ну Дніпропетровської обл.

⁵ Кустарная промышленность Екатеринославской губернии. – Екатеринослав, 1909.

⁶ Щоденник експедиції в Царичанський р-н Дніпропетровської обл. 22.03.–5.04.1977.

⁷ 3 української старовини: Альбом. – К., 1991.

⁸ Зараз – с. Шувльівка Царичанського р-ну Дніпропетровської обл.

⁹ Зараз – с. Мішуричівка Верхньодніпровського р-ну Дніпропетровської обл.

¹⁰ Василенко В. Народное искусство. – 1974.

¹¹ Павлуцький Г. Історія Українського орнаменту. – К., 1927.

¹² Найден О. Орнамент українського народного розпису. – К., 1989. – С. 62.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛЕКЦІЙ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНИ

Людмила Назаренко (м. Київ)

В одному із своїх листів Т. Г. Шевченко писав: “Ті, що бачили хоч раз нашу Країну, кажуть, що бажали б жити та померти на її чудових полях. Що ж нам сказати, її дітям? Треба любити та пишатися своєю найпрекраснішою матір'ю. Я, як член її великої родини, служу, якщо не на користь, то в крайньому разі, на славу імені України”.

Усім своїм життям та багатогранною діяльністю Кобзар підтверджував ці слова. То й ми, його нащадки, повинні керуватися в своєму житті та діяльності цими ж, повними любові й відданості почуттями до рідного краю, до України. Тільки шанобливо зберігаючи культурно-історичну спадщину минулого, ми можемо впевнено дивитись у майбутнє.

Саме цій ідеї служать безкорисно всі музейники України. Хто, як не музейні працівники дбайливо збирають, вивчають, зберігають цю спадщину, бо основними напрямками діяльності музеїв і є культурно-освітня, науково-дослідна, експозиційна, видавнича та науково-реставраційна робота.

У загальну справу збереження культурно-історичної спадщини внесли свою вагому частку і працівники Музею народної архітектури та побуту НАН України (далі МНАП НАН України). Фондова збірка експонатів МНАП НАН України має 35-річну історію і нараховує близько 67 тис. експонатів.

Музейна колекція створювалася, в основному, з придбань наукових працівників, зроблених ними під час пошу-

кових експедицій, які охоплювали всі етнографічні райони України. Одним із джерел поповнення колекції були подарунки певних осіб — жителів Києва, міст і сіл усієї України. Значне місце у збірці експонатів займають роботи сучасних народних майстрів, придбаних музеєм на виставках та музейних святах.

Основними збирачами були всі наукові працівники відділів, які стояли біля джерел створення музею та протягом 35 років його існування продовжують свою нелегку невпинну працю поповнення запасників музею найкращими зразками народної культури.

Крім експонатів, науковцями було привезено багато експедиційних матеріалів (щоденники, звіти), що зберігаються в архівах Музею. В наукових звітах можна знайти відомості про житло та побут селян дореволюційного періоду, про техніку та технологію різних видів кустарного виробництва, рецепти барвників, що застосовували народні майстри (гончарі, ткачі, вишивальниці і та ін.), місцеві назви виробів і орнаментів, свідчення про умови праці селян, описи різних свят і обрядів тощо.

Найперші експонати надійшли до колекції музею з експедиції по Чернігівській області в жовтні 1969 р. Це були предмети жіночого та чоловічого одягу, побутова тканина, ікони та предмети побутово-господарчого призначення, виготовлені з деревини.

Найбільшу кількість експедицій здійснено в 70–80-х рр., під час яких було обстежено значну територію по всіх етнографічних регіонах України. З цих експедицій приведено велику кількість унікальних за своїм походженням та значенням експонатів. За роки існування музею ретельно обстежено райони Полісся, Полтавщини та Слобожанщини, Карпат, Середньої Наддніпрянщини та Півдня України, Поділля.

Кожен етнографічний регіон давав можливості придбати для музею унікальні експонати, які широко популяризуються в експозиції музею, на виставках як по Україні, так і за її межами.

Працівниками музею було організо-

вано близько 100 різних виставок, неодноразово надавалися консультації з питань збереження експонатів та ведення облікової документації для інших музеїв, проводяться екскурсії по фондів збірках для музейних фахівців.

Завдяки цілеспрямованим пошукам науковців музею — Орел Л. Г., Верговського С. Р., Свириди Р. О., Бойченко В. Ф., Пономар Л. О. дуже багато експонатів було привезено з районів архаїчного Полісся. Рідкісними на сьогоднішній день є старовинні знаряддя землеробства: плетені борони, дерев'яні плуги, сохи, привезені з цього району. Увагу привертають і різноманітні станки та прилади, які використовували поліщуки у своїх самобутніх промислах. Це "чухранальня" (станок для механічної обробки шерсті), "ковч" (пристрій для валяння сукна), соломорізка з кінним приводом, "крупорушка" або "тупчак", дігтярня, вітряки. Частина з цих експонатів перебуває в постійній експозиції музею. Науковцями відділу "Полісся" були обстежені всі осередки ткацького та гончарного промислів, про що свідчить значна кількість експонатів, яка зберігається у фондах ДМІАП.

Велику увагу відвідувачів музею привертає так звана "димлена" Рокирянська кераміка (гончарні вироби з с. Кульчин та с. Оленя) і "серпанковий" з Коростенщини, колекція рушників з с. Бехи та с. Нової Басані.

Фондова колекція поповнилася за роки збіркою унікальних "ічнянських" кахель — привезених з с. Рожнівка та с. Гужівка Чернігівської обл., в комплексі це ціла кахляна піч, яка може бути встановлена в інтер'єрі хати на території музею.

Багато експонатів було привезено з районів Полісся, які тепер не підлягають дальшому обстеженню — це райони Чорнобильської зони — Іванківський, Народницький, Чорнобильський, Коростенський, Овруцький, Поліський.

Експонати, привезені з названих районів Полісся, щорічно експонуються на виставках, присвячених подіям Чорнобиля.

Музей може по праву пишатися

колекцією розписів знаменитої народної майстрині М. Примаченко та її учнів. Немало привезено з районів Полісся музичних інструментів: лір, скрипок, вівчарських ріжків з берести, бандури.

Перлиною поліської колекції музею можна вважати збірку храмових ікон з Волині XVII ст.

Значу частину фондової збірки було сформовано з експонатів, привезених з Полтавщини та Слобожанщини. Початок комплектуванню колекції з цього етнографічного регіону поклали науковці Щербань С. О., Лук'янчук Б. Д., Зяблюк Н. С., Брунько М. П., Доля О. Л.

Цей куточок України дав музею яскраву колекцію "полтавських" сорочок, плахт, рушників, унікальну за своєю кількістю орнаментів. Науковці відділу обстежили відомі осередки гончарних промислів Полтавщини та Слобожанщини і створили відповідні експозиції. Фонди музею зберігають найкращі зразки гончарства із сіл Опішня, Хомутець, Комишня, Устивиці, Постава-Муки — це предмети побутового вжитку: миски, горщики, баньки, куманці, барильця, носатки, двійнята і под.

Опішнянська іграшка у фондах музею представлена роботами відомої майстрині Олександри Семоченко представлена.

Її колекція в МНАП НАН України нараховує 175 експонатів. Зберігаються в музеї і роботи інших відомих майстрів цього осередку — Білик І., Пошивайло М., Хитриш М.

Крім зужиткованого посуду та дитячої іграшки колекція музейної кераміки представлена також кахляними виробами, в експозиції музею дві кахляні печі — з с. Бобрівник Зінківського р-ну та із с. Лелюхівка Новосанжарського р-ну.

У 1996 р. привезена цікава колекція полив'яних розписних кахель із смт Котельва Полтавської обл., в комплексі — це ціла піч, датована 1884 р., згодом може бути встановлена в чинній експозиції. Заслугує на увагу і колекція народних картинок з Миргородщини та Новосанжарського р-ну (близько 30 одиниць зб.), серед яких можна виділити такі, як "Пелікан", "Козак Мамай".

На території музею, в інтер'єрах експозиції "Полтавщина та Слобожанщина" експонуються рідкісні за сюжетом розпису скрині, а саме: скриня з "Мамаєм" та скриня, датована 1783 роком.

У запасниках музею зберігається ціла колекція мальованих скринь з цього регіону.

Різьблення по дереву з Полтавщини та Слобожанщини у фондах музею представлено колекцію "пряничних" дощочок. Розвиток цього промислу продовжує своїми роботами відомий народний майстер з Полтавщини Зацеркляний М. Т.

В експозиції містяться цікаві експонати з с. Шишаки Полтавської обл. — це верстат для плетіння рогожки, а також готові вироби з рогози.

На початку 70–80 х рр. інтенсивно формувалась і колекція експонатів з Поділля. Активну участь у збирацькій роботі брали наукові працівники Ткаченко В., Зозуля Н., Таранько С., Шамека К., Катаєва О.

За ці роки у фонди музею надійшло чимало експонатів з обстежених районів цієї етнографічної зони. Велику увагу приділяли науковці підбору одягу повними комплексами, зразки повних жіночих костюмів неодноразово були прикрасою виставок, які організовувались як у музеї, так і поза його межами.

Поповнювалася колекція експонатів Поділля і предметами оздоблення інтер'єрів рушниками, скатерками, підвіконниками та ін.

Багате на народні таланти Поділля подарувало Музею колекцію зразків настінних розписів автора Кондратюк А. М., витинанки Руденко М. А., роботи самодіяльного художника Коваля І. Д., колекцію подільських писанок.

За період існування музею були обстежені і найвідоміші осередки гончарства, якими завжди було багате Поділля. Музейна колекція кераміки комплектувалася зразками гончарства з с. Адамівки, с. Бубнівки, с. Майдан-Бобрика.

Побутова кераміка з різних гончарських осередків Поділля представлена

Пиріжківська скринька

Пиріжківська скринька

у фондах музею такими майстрами як: Пиріжок О., Ганжа О., Герасименко Я. На території музею створена постійна виставка кераміки з відомих осередків гончарства на Поділлі.

Копітка робота по комплектуванню колекції етнографічних експонатів велася на Середній Наддніпрянщині.

Початок цій роботі поклали науковці музею Гура Л., Романов В., Мусатова І., Єдина Н., Сидоренко І., Янченко С., Добровольська Н., Чернуха А., Симоненко Л.

Фонди музею поповнилися унікальними зразками ткацтва, вишивки, гончарства, різьблення, писанкарства та інших промислів, розвинених у цій етнографічній зоні.

У запасниках музею зберігається велика колекція ужиткового посуду з різних гончарських осередків Середньої Наддніпрянщини: с. Гнилець, с. Дибинці, с. Паланочка, с. Громи, м. Васильків і т. д. Серед відомих майстрів, роботи яких зберігаються в музеї можна назвати: Герасименко М., Сухий І., Косяченко Д., Масюк В., Падалка Я.

Музей може пишатися і цікавою колекцією іграшок-свистунців майстрині Є. Попової з с. Громи Черкаської обл. та колекціями таких майстрів фігурної пластики як Олексієнко Ф., (дрібна пластика), фантастичні звірі Галушко М., скульптурні композиції Борозенця В. та Богач Є.

Багато творів виконано на теми фольклору, української музичної та літературної класики відомим кера-

містом П. Печорним, твори якого теж зберігаються у фондах МНАП НАН України.

В інтер'єрах Середньої Наддніпрянщини на території музею експонуються різьблені ярма, рублі, мисники з кониками, мальовані скрині.

З різних районів цього регіону привезена значна кількість ікон, народних картинок. У колекцію розписів музею ввійшли роботи таких відомих майстрів як: Гуменюк С. та Гуменюк І., Буряк М., Лисенко І., Муха М., Саєнко О. (інкрустація соломою).

В 70–90-х рр. була проведена значна наукова, пошукова та збирацька робота працівниками відділу "Карпати". Формувалася колекція відділу завдяки копітким пошуковим експозиціям, проведеним Михайленко Т, Смолінським С., Кобальчинською Р., Шмельовим В., Клапчук Є., Ценцевусом В., Дешко М., Мелеховою В., Силуяною О.

Найбільше експонатів для колекції музею дала Гуцульщина. Чимало було привезено з Яворівщини, обстежено райони Буковини, Бойківщини, Лемківщини.

Привертає увагу колекція одягу, зібраного в цьому регіоні: сорочки, кептарі, гуні, уйоші, запаски, бавниці (головні убори), весільний одяг, взуття, прикраси тощо. Чимало привезено декоративно-побутової тканини: утиральники, верета, ліжники і т. д.

У фондах музею зберігаються і вироби сучасних майстринь ткацтва та

вишивки: Кульчицької С., Федорчак-Ткачової М., Василячук Г.

Фондова колекція в ті роки була укомплектована значною кількістю виробів зі шкіри — тобівки, череси, постолі.

Окремо потрібно виділити колекцію жіночих прикрас: “салби” (прикраси з монет), пацьорки, коралі, прикраси з бісеру (“силянки”, “реци”, “драбинки”). Яскравим явищем українського народного мистецтва є кераміка Косова і Пістиня. Фонди музею зберігають кращі зразки гончарства з цих осередків Гуцульщини, а саме роботи таких відомих майстрів як: Бахматюк О., Баранюк М., Кошак П., Цвілик П., Вербівська Н., Волощук М..

Косівські майстри впродовж ХІХ ст. створили понад 400 кахляних печей, кілька з яких ще можна побачити в довколишніх селах. У фондах музею зберігається 4 печі гуцульських майстрів Бахматюка О., Кошака П., Баранюка П., Фрезюка Ю.

Велику цінність являє собою і зібрання карпатських ікон, особливо ікон на склі, яке нараховує близько 90 одиниць.

Серед експонатів привезених з карпатського регіону слід виділити прекрасні вироби з дерева — це різьблені скрині, високохудожні вироби для домашнього вжитку прикрашені випалюванням, інструкцією, різьбленням (настінні тарілі, “гелети” та кухлі) тощо.

У фондах музею зберігаються роботи відомих майстрів Шкрібляка, Карпанюка.

Науковці відділу велику увагу приділяли комплектуванню музейної колекції музичних інструментів, до фондів надійшли унікальні зразки трембіт, цимбал, скрипок, сопілок і т. д.

За роки існування музею відділом “Карпати” була сформована і колекція розписів, витинанок, писанок. Музей зберігає розписи Хоми П., розписи на склі Сколоздри І., витинанки Лесів С.

Копіткі дослідження культурної спадщини минулого здійснювалися науковцями і на Півдні України.

З численних експозицій по районах Півдня була привезена значна кількість експонатів, незважаючи на те, що саме в цьому районі з різних причин збереглося їх не так багато, порівняно з іншими куточками України.

Формували колекцію цього регіону такі працівники як Мусатова І., Теравська Л., Єдина Н., Узун А.

В експедиціях по селах Півдня України були знайдені та перевезені до музею кращі зразки мальованих скринь, мисників, ліжок, диванів. Ці експонати прикрашають інтер'єр із с. Старокозаче Одеської обл.

Зібрано унікальну за своєю кількістю та різноманітністю колекцію виробів зі скла (лампади, гасові лампи, посуд).

У цьому не багатому на експонати краї були знайдені та передані до фондів музею ікони, предмети жіночого та чоловічого одягу, побутова тканина, жіночі прикраси.

З областей південного регіону було привезено до музею багато зразків ужиткового посуду кін. ХІХ — поч. ХХ ст. (миски, горщики, кухлі, “ушаки”).

Фонди музею зберігають і роботи сучасних майстрів Півдня України. Це роботи відомого майстра Чернеги А. з м. Дніпропетровська — оздоблені рельєфом кухлики, глечики, вази, неполив'яні, насиченого кольору глини.

Привертають увагу і роботи майстра з с. Завадівка Одеської обл. Науменко Д. Його роботи — це, в основному, неполив'яний ужитковий посуд, ціла колекція якого, неодноразово представлялася на виставках, організованих Музеєм. Скульптурна кераміка з Півдня України представлена у фондах роботами майстра з м. Ялти Вакулєнко. Окремо слід виділити колекцію Петриківських розписів — близько 560 одиниць збереження. Формуванню цієї колекції приділялась особлива увага. Завдяки копіткому відбору, до колекції увійшли роботи таких відомих майстрів розпису, як Панко Ф., Гречанінова Г., Ісаєва-Шаповал Г., Павленко П., Прудникова Г., Клюка Є., Шишацька М. та ін.

Підсумовуючи роботу, проведену науковцями МНАП НАН України, можна впевнено сказати, що зібрана Музеєм класична спадщина народної культури та побуту є і буде надалі невичерпним джерелом для творчості майстрів сучасного періоду.

Колекція музейного фонду МНАП

НАН України і надалі буде поповнюватися найкращими зразками народного мистецтва. Джерело народної культури невичерпне, тому в перспективі для музею ще багато роботи з вивчення, систематизації, пошуків та надбань.

РЕЛІКТИ ПОЛІСЬКОГО БОРТНИЦТВА

Ірина Несен (м. Київ)

Сільське бджільництво, його численні форми побутування в Україні привертало до себе увагу ще в часи становлення вітчизняної етнографічної науки¹. Крім детальних описів зазначеного періоду, це заняття зафіксоване в різних історичних документах. Йдеться, зокрема про люстрації, у яких міститься інформація про крадіжки бортей, т. зв. бортні острови – території компактного розташування лісових пасік окремих господарів, бортні дерева, які нерідко були місцем зберігання майнових документів². З-поміж усіх українських регіонів Полісся визнане осередком найбільш консервативних традицій бджільництва. Тут до наших днів це заняття рудиментарно збереглося не лише в пам'яті старожилів, а й у сучасному побуті. В українській науці зазначене питання досліджувалося етнологами та археологами³. Показовими в цьому сенсі є знахідки бортних ножів, деревозазного шпичака, медорізки, обвугленої миски зі стільниками тощо⁴. Місцевими бджолярами збережена не лише цілісна система знань щодо догляду бджолиних роїв та їх утримання в саморобних дерев'яних колодах, а й обрядові традиції ремесла, календар пасічника⁵.

На відміну від перших краєзнавчих есе, у яких поліське бджільництво висвітлене як екзотичне та малозрозуміле явище, сучасні дослідження продемонс-

трували, що в основі цього заняття лежить давня неперервна традиція численних архаїчних норм та поглядів. Окремим аспектом вивчення бортництва на Поліссі стало створення відповідних тематичних експозицій у Державному музеї народної архітектури та побуту НАН України. Ідеться про садибу, сформовану на основі об'єктів із с. Блажове Рокитнянського р-ну Рівненської обл., підготовлену й відкрити у другій пол. 1970-х рр. (автор тематико-експозиційного плану – заслужений працівник культури Орел Л. Г.), та про садибу із с. Беги Коростенського р-ну Житомирської обл. (матеріали до інтер'єру хати збиралися авторським колективом науковців Музею – Бойченко В. Ф., Верговським С. В., Несен І. І., Пономар Л. Г., Орел Л. Г., Свиридою Р. О.). Формування згаданих комплексів супроводжувалося пошуком місць живого побутування бортництва (колодного пасічництва) на Поліссі, де збереглися системні знання щодо виготовлення вуликів-колод, розташування їх на дереві та заселення роями, догляду за ними тощо. Зокрема, автором статті були зібрані польові матеріали, які засвідчують, що бджільництво є одним із найяскравіших прикладів симбіозу людини і природи. Саме тривале спостереження за бджолами переконали давню людину, а пізніше – людину цивілізаційну, що ці комахи люблять лісове середовище і найкраще носять